

فصلنامه

فرهنگی - پژوهشی

دوره جدید
شماره ۱۷ (پیاپی ۵۶)
پاییز و زمستان ۹۹

ویژه نامه مقالات برگزیده
اولین همایش ملی دارالسعادهی خمسه

در این شماره می خوانیم:

گزارشی از برگزاری اولین همایش ملی بررسی تاریخ و فرهنگ دارالسعادهی خمسه
ولایت خمسه: نامگذاری و محدودهی آن در گذر تاریخ
پته‌خانه‌های زنگان در دورهی قاجار

اولین مدرسه‌ی نوین در دارالسعادهی خمسه
پیشکشی طبقات فرادستان منطقهی خمسه در عصر قاجار
حسینی‌هی کرسف یادگاری از معماری مذهبی دورهی قاجار در منطقهی خمسه
گرمابه‌های دارالسعادهی خمسه به عنوان یک محصول گردشگری
مسجد و مدرسه‌ی "خانم"

بررسی آواشناسی گویش تاتی جنوبی در استان زنگان
معرفی آثار منقول تاریخی فرهنگی ثبت شده استان زنگان در فهرست آثار ملی کشور
تازه‌های نشر

فصلنامه فرهنگی - پژوهشی

دوره جدید شماره ۱۷ (پیاپی ۵۶)

**ویژه‌نامه مقالات برگزیده
اولین همایش ملی «دارالسعاده زنجان»**

پاییز و زمستان ۱۳۹۹

اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان

فرهنگ زنجان

فصلنامه‌ی فرهنگی - پژوهشی

صاحب امتیاز: اداره‌ی کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان
مدیر مسؤول: محمدریغ احمدخانی
سردبیر و ویراستار: هادی عباسی
مدیر اجرایی: ابراهیم قاسمی
کارشناس اجرایی: ایران‌ه حیدری
امور فنی و اجرایی: کانون رسا
شمارگان: ۲۰۰ نسخه
قیمت: ۵۵۰۰۰۰ ریال

ویژه‌نامه مقالات برگزیده اولین همایش ملی «دارالسعاده زنجان»

اداره‌ی کل مطبوعات و خبرگزاری‌های داخلی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی براساس مجوز ۹۱/۳۴۴ مورخ ۹۱/۱۲/۱۸ با انتشار فصلنامه‌ی «فرهنگ و دین» از سوی اداره‌ی کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان موافقت نموده است.
همچنین هیأت نظارت بر مطبوعات طی نامه‌ی شماره‌ی ۹۲/۳۲۲۹۷ مورخ ۹۲/۱۱/۱۶، با تغییر نام نشریه از «فرهنگ و دین» به «فرهنگ زنجان» موافقت کرده است.

نشانی دفتر فصلنامه:

زنجان، میدان استقلال، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان

کدپستی: ۴۵۱۷۸۴۳۳۴۴ - تلفن: ۲-۰۱-۳۳۵۴۸۰۰۱-۲۴

Faslname.zanjan@gmail.com

قابل توجه نویسندگان و پژوهشگران گرامی

فصلنامه‌ی «فرهنگ زنگان» به عنوان نشریه‌ی فرهنگی و پژوهشی، در راستای دانش‌گستری و معرفت‌افزایی در حوزه‌ی فرهنگ و تاریخ، با درج و انتشار اندیشه‌ی اهل قلم و فضل، در مطالعات فرهنگ، هنر، تاریخ، نقد و رویدادهای مهم فرهنگی و هنری استان براساس معیارهای علمی و پژوهشی منتشر می‌شود.

مقالات پس از بررسی و تصویب در هیأت تحریریه و ویرایش‌های لازم، با رعایت تذکرات و نکات ذیل قابل چاپ خواهند بود:

۱. موضوع مقالات با عنوان فصلنامه متناسب باشد.
۲. مقاله، حاصل کار و پژوهش نویسنده و واجد ویژگی دانش‌افزایی باشد.
۳. معیارها و ضوابط پژوهشی در روش و نظر رعایت شده باشند.
۴. اثرارسالی در نشریه‌ای چاپ نشده باشد.
۵. متن نوشته براساس قواعد نگارش و شیوه‌ی صحیح زبان فارسی تهیه شده باشد.
۶. مقاله باید دارای:
الف- عنوان کامل، دقیق و رسا باشد.
ب- چکیده حداقل ۱۵۰ و حداکثر ۳۰۰ کلمه‌ای، با ذکر اهداف، روش‌ها، نتایج اصلی و تفسیر نتایج باشد.
ج- واژه‌های کلیدی بین سه تا پنج کلمه باشد.
د- مقدمه دارای بیان زمینه‌ی پژوهش، مرور مختصر پیشینه و بیان پرسش اصلی و پژوهش باشد.

- ه- بیان مسأله، شامل توضیح مفاهیم اصلی موضوع، با پرسش و تحقیق، روش اجرای کار، بیان اهداف، اهمیت و تازگی موضوع و حوزه‌ی کاربرد آن باشد.
- و- نتیجه‌گیری، باید ادآوری عصاره‌ی یافته‌ها باشد.
- ز- فهرست منابع با ذکر نام کامل نویسنده، عنوان کتاب، نام کامل مترجم، نام کامل مصحح، سال انتشار، محل نشر، نوبت چاپ و تاریخ نشر باشد.
۷. چاپ مقالات و تقدم و تأخر در آن بستگی به نظر هیأت تحریریه دارد.
۸. مسؤولیت صحت مطالب مندرج و پاسخگویی به نقد و اشکالات آن‌ها در هر مقاله به عهده‌ی نویسنده است.
۹. مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه‌ها، باید با نامه‌ی تأیید استاد راهنما همراه باشد.
۱۰. مقاله باید در محیط word تایپ و همراه با لوح فشرده (سی دی) و یک نسخه‌ی چاپی به دفتر فصلنامه ارسال شود.
۱۱. شایسته است مقاله حداکثر در ۲۵ صفحه‌ی A۴ و در هر صفحه ۲۴ سطر باشد و فاصله‌ی سطرها و حاشیه‌ی صفحه بیش از دو سانتی‌متر نباشد.
۱۲. مقالات دریافتی بازگردانده نمی‌شود.
۱۳. فصلنامه در ویرایش مطالب آزاد است.
۱۴. نشریه از نقد علمی مقالات و پژوهش‌ها استقبال می‌کند.
۱۵. آرا و عقاید نویسندگان لزوماً نظر فصلنامه نیست.
۱۶. مشخصات، نشانی و رتبه‌ی علمی نویسندگان در آخر مقالات ذکر شود.
(مشخصات شناسنامه‌ای، رتبه‌ی علمی، میزان تحصیلات، رشته‌ی مربوطه، شغل، نشانی کامل پستی، پست الکترونیک، شماره‌ی تماس و دور/نگار نویسنده)

فهرست مطالب

۷	یادداشت مدیر مسؤول
۱۱	گزارشی از برگزاری اولین همایش ملی بررسی تاریخ و فرهنگ دارالسعاده خّمسه
۱۷	ولایت خّمسه: نامگذاری و محدوده‌ی آن در گذر تاریخ مهدی افضلی
۳۱	پته‌خانه‌های زنجان در دوره‌ی قاجار علی نوراللهی
۴۷	اولین مدرسه‌ی نوین در دارالسعاده‌ی خّمسه عبدالعزیز قائمی
۶۳	پیشکشی طبقات فرادستان منطقه‌ی خّمسه در عصر قاجار حسن رستمی
۸۷	حسینیه‌ی کرسف یادگاری از معماری مذهبی دوره‌ی قاجار در منطقه‌ی خّمسه ابوالفضل عالی
۱۰۹	گرمابه‌های دارالسعاده‌ی خّمسه به عنوان یک محصول گردشگری ابوالفضل افضلی
۱۴۳	مسجد و مدرسه‌ی "خانم" محمد حسین ذوالفقاری
۱۵۵	بررسی آواشناسی گویش تاتی جنوبی در استان زنجان نادره نفیسی
۱۶۳	معرفی آثار منقول تاریخی فرهنگی ثبت شده استان زنجان در فهرست آثار ملی کشور پرستو قاسمی اندرود
۱۸۷	تازه‌های نشر ابراهیم قاسمی
۱۹۸	چکیده‌ی مقالات فصلنامه به زبان انگلیسی

یادداشت مدیر مسؤل

باسمه تعالی

خدای متعال را شاکریم که توفیق انتشار مجلد دیگری از فصلنامه‌ی گرانسنگ فرهنگ زنجان را نصیب این اداره کل نمود و در همین جا از کلیه‌ی دست‌اندرکاران و پژوهشگران محترمی که حاصل زحمات خود را برای انتشار به این فصلنامه سپرده‌اند، سپاسگزاری و تقدیر می‌نمایم.

از این فرصت استفاده می‌کنم تا یکی از طرح‌های زیربنایی اداره کل را که مدتی است در پی تحقق آنیم به محضر اهل دانش و دوستداران فرهنگ و تاریخ زنجان معرفی نمایم.

یکی از اولویت‌های مهم و ماندگار و تاثیرگذار در حوزه‌ی فرهنگی برای هر استانی، تدوین دانشنامه‌ی فرهنگ، تمدن و مشاهیر است. با عنایت به تاثیرگذاری زنجان در تاریخ سیاسی، فرهنگی، اجتماعی کشور، تدوین و تالیف دانشنامه‌ای تاریخی و منظم و طبقه‌بندی شده که بتواند آگاهی‌های علمی، مستند، گویا و مختصر و جامع از جغرافیا، فرهنگ، اقتصاد، جامعه و مشاهیر استان زنجان را در اختیار علاقمندان و پژوهشگران قرار دهد، ضروری به نظر می‌رسد. به همین دلیل اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی همت خود را جهت تدوین این دانشنامه قرارداد کرده است.

دانشنامه‌ی فرهنگ و تمدن زنجان در واقع دایره‌المعارف همه ویژگی‌های زنجان و تمام مناطق قومی و فرهنگی استان خواهد بود و در زمره دانشنامه‌های اختصاصی قرار می‌گیرد و حاوی اطلاعاتی خواهد بود که به نحوی با این شهر در طول تاریخ در پیوند بوده است.

در راستای اجرایی شدن این موضوع، تدوین دانشنامه به عنوان یک موضوع در جلسه‌ی

شورای فرهنگ عمومی استان مطرح و به تصویب رسید. امید است با همت صاحبان نظران و اندیشمندان در حوزه‌ی تاریخ و فرهنگ زنجان و با یک برنامه ریزی دقیق و تأمین اعتبارات لازم، بتوانیم شاهد انتشار دانشنامه‌ای جامع و کامل برای این بخش از سرزمینمان باشیم.

نکته‌ی دیگر آن که در واپسین روزهای سال ۱۳۹۹ شاهد برگزاری یک رویداد فرهنگی و پژوهشی در استان بودیم. اولین همایش ملی زنجان شناسی با عنوان **بررسی تاریخ و فرهنگ دارالسعاده‌ی خمسه** به همت انجمن دوستداران تاریخ و فرهنگ زنجان برگزار گردید و از آنجایی که اهداف این همایش با عرصه فعالیت‌های کلی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هم‌پوشانی دارد بر آن شدیم تا این شماره از فصلنامه را به چاپ مقالات برگزیده‌ی این همایش اختصاص دهیم.

در اولین مقاله‌ی این شماره، مهدی افضلی در مقاله‌ی ای با عنوان **«ولایت خمسه»**: **نامگذاری و محدوده‌ی آن در گذر تاریخ** به مشهورترین کاربرد اصطلاح خمسه (از منظر مدت زمان و گستردگی کاربرد) برای منطقه‌ای جغرافیایی در شمال غربی ایران و وجه تسمیه‌ی این منطقه پرداخته است. خمسه نامی بوده که از اواخر دوره‌ی زندیه به زنجان و نواحی پیرامونی آن اطلاق شده است. خمسه در منابع قاجار به صورت «ولایت خمسه»، «ولایات خمسه»، «بلوکات خمسه»، «محال یا محلات خمسه» و گاهی نیز به صورت ترکیبی " زنجان و خمسه" به کار رفته است.

علی نوراللهی در مقاله‌ی دوم نگاهی دارد به **«پته‌خانه‌های زنجان در دوره‌ی قاجار»**. پته خانه به مکان یا چهاردیواری در نزدیک دروازه‌های ورودی یک قلعه یا حصار یک شهر گفته می‌شود که افرادی از جانب حاکم، از کلیه افراد و حیوانات (اعم چارپایان سواری و باربر؛ مواشی) و مال التجاره بر اساس نرخ‌ی که از جانب حاکم تعیین شده پولی به صورت نقدی دریافت کند و بر آمد و شد آنها نظارت کند.

شهر زنجان در دوره‌ی قاجار با یک قلعه که دارای چندین دروازه‌ی اصلی بوده محصور شده بود و برای نظارت و دریافت عوارض در نزدیک هر کدام از این دروازه‌ها پته خانه‌ی ای ایجاد کرده بودند. این نوشته به گزارش تعداد و مکان این پته خانه‌ها و مقدار عوارض دریافتی می‌پردازد.

مقاله‌ی سوم با عنوان **«اولین مدرسه‌ی نوین در دارالسعاده‌ی خمسه»** از عبدالعزیز

قائمی به بررسی و تشریح تاریخچه‌ی شکل‌گیری و تأسیس اولین مدرسه به سبک نوین و نوبنیاد در دارالسعاده‌ی خمسه با استناد به منابع دست اول و منابع مکتوب و نشریات دوره‌ی قاجار و کتب مرتبط با موضوع، می‌پردازد. این نوشتار نظریه‌ی اکثر محققین و پژوهشگران قبلی مبنی بر این‌که مدرسه‌ی همایونی اولین مدرسه‌ی نوین خمسه بوده را با استناد به منابع دوره‌ی قاجار رد می‌نماید.

مقاله‌ی چهارم با عنوان «پیشکشی طبقات فرادستان منطقه‌ی خمسه در عصر قاجار» به قلم حسن رستمی نگاهی دارد به رسم پیشکشی که یکی از راه‌های به دست آوردن مناصب و مقامات در ادوار گذشته‌ی تاریخ ایران بوده و در این مسیر رفتار جهان‌شاه خان امیرافشار از خوانین بزرگ منطقه‌ی خمسه، که نفوذ و اقتدار بی‌مانندی در اواخر دوره‌ی قاجار به دست آورد را مورد مطالعه قرار می‌دهد. مدعای پژوهش این است که امیرافشار با تقدیم هدایا به بزرگان در قالب علما، درباریان، حکام و نمایندگان مجلس، علاوه بر تثبیت اقتدار خاندانی، به موفقیت در رقابت‌های طبقاتی با دیگر گروه‌های رقیب رسید.

مقاله‌ی پنجم با عنوان «حسینیه‌ی کرسف، یادگاری از معماری مذهبی دوره‌ی قاجار در منطقه‌ی خمسه» را ابوالفضل عالی به نگارش درآورده است. در بین آثار معماری مذهبی برجای مانده از دوره‌ی قاجار، حسینیه‌ی کرسف در شهرستان خدابنده به دلیل نقشه‌ی معماری منحصر به فرد، ویژگی‌های تاریخی و ارتباط آن با خاندان امیرافشار به عنوان یکی از قدرتمندترین و با نفوذترین خانواده‌های حکومتگر منطقه‌ی خمسه، اهمیت فراوانی دارد.

ابوالفضل افضلی در مقاله‌ی ششم با عنوان «گرما به‌های دارالسعاده‌ی خمسه به عنوان یک محصول گردشگری در صنعت گردشگری میراثی (نمونه موردی گرما به‌ی سالار سلطانیه)» با تأکید بر اینکه دارایی‌های فرهنگی، از جمله عوامل مهم تشکیل دهنده‌ی محصول گردشگری یک منطقه بوده و بناهای سنتی نظیر گرما به‌ها با ویژگی منحصر به فرد معماری و عملکردی خود، در این مقوله بسیار مهم می‌باشند، بازکاربری گرما به‌ی تاریخی سالار را مورد توجه قرار داده است. در این مقاله ساختار گرما به‌ی سنتی سالار سلطانیه، روش‌های احیا و بازکاربری و همچنین نقش و مشارکت مردم محلی در

احیای آن، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، تحقیق میدانی، مصاحبه و تکمیل پرسشنامه از گردشگران مورد بررسی قرار گرفته است.

محمدحسین ذوالفقاری در مقاله‌ی هفتم این فصلنامه با عنوان «مسجد و مدرسه‌ی خانم» به یکی از بناهای تاریخی عصر قاجار پرداخته است. جمیله خانم، خواهر ذوالفقارخان اسعدالدوله و همسر رضاقلی خان فخیم‌الدوله (مظفری)، در سال ۱۳۲۳ هجری قمری اقدام به ساخت و وقف مسجد و مدرسه‌ی باشکوهی نموده و برای مخارج آن یک دانگ از شش دانگ قریه‌ی سهرین را وقف نموده تا از عایدات آن، مخارج مسجد و مدرسه و طلاب و مدرسین آن تامین گردد. این نوشته نگاهی دارد به آن چه از احداث تا امروز بر این بنا گذشته است.

مقاله‌ی هشتم از نادره نفیسی به «بررسی آواشناسی گویش تاتی جنوبی در استان زنجان» پرداخته است.

نظرات بسیاری در مورد ریشه‌ی زبان تاتی داده شده است. برخی به شباهت‌های تاتی با اوستایی اشاره داشته‌اند. عده‌ای نیز کوشیده‌اند به شباهت‌ها و پیوندهای تاتی با پهلوی اشاره داشته باشند. برخی نیز تاتی را به همراه تالشی، مازندرانی، گیلکی و کردی، بازمانده‌های زبان مادی کهن دانسته‌اند. در ولایت خمسه و بلوک طارم مردمانی به این زبان سخن می‌گفتند و می‌گویند. در این مقاله پراکندگی متکلمین و آواشناسی این زبان در استان زنجان مورد بررسی قرار گرفته است.

پرستو قاسمی اندرود نیز در مقاله‌ی نهم با عنوان «معرفی آثار منقول تاریخی فرهنگی ثبت شده استان زنجان در فهرست آثار ملی کشور» با تشریح شرایط ثبت آثار منقول تاریخی فرهنگی در ردیف آثار ملی کشور، به معرفی ۳۰ اثر ثبت شده‌ی منقول تاریخی فرهنگی استان زنجان در فهرست آثار ملی تا پایان سال ۱۳۹۹ می‌پردازد.

در بخش پایانی این فصلنامه تازه‌های حوزه‌ی کتاب و نشر در استان جهت اطلاع خوانندگان فرهنگ دوست منتشر شده است.

محمدربیع احمدخانی

مدیرمسئول